

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

BORZSÁK ISTVÁN

A BERZSENYI-GIMNÁZIUM KLASSZIKUS HAGYOMÁNYAI

A SEDLMAYER LÁSZLÓK ÉS
SZABOLCSI PÉTEREK EMLÉKÉNEK

Az 1920 óta Berzsenyi Dániel nevét viselő, 1876 óta «Markó utcai», jelenleg Huba utcai gimnázium tisztes történetét már nem egyszer megírták. Az intézet évkönyvei — 1858/59 óta — közoktatásunk és művelődéspolitikánk történetének még korántsem kiaknázott forrásai. Egyik-másik füzet (sőt kötet!) valósággal érdekfeszítő olvasmány. A nyíltan németesítő célnál alapítást hamarosan követő fejlemények az országos helyzet alakulását tükrözik. 1861-ben az ifjúság és a tanári kar már megünnepelte március 15-ét, «cz örök emlékezetű napot» — mint az első negyedszázadra visszatekintő megemlékezésben olvassuk — és Kassai Gusztáv egykori (1883) *latin* oratóijára biztosan nem mondhatta senki azt, amit Haas Mihály szatmári püspöknek 1858. október 4-én — Ferenc napján, «an dem Tage der Allerhöchsten Namensfeier Seiner K. K. Apostolischen Majestät» — elhangzott *német* megnyitó beszédéről, annak a kötelező szervilizmust sokszorosan túlszárnyaló germán hűségnyilatkozatairól joggal mondtak el: «minden magyar embert méltán megbotránkoztatott». Ha most nem a gimnázium magyarrá válásának folyamatáról, nem is általában a nagymúltú intézet történetéről, a magyar közművelődésben betöltött szerepéről, hanem csak egy szaknak — a klasszikus studiumoknak — a *magyar Horatius*ról elnevezett középiskola történetében megfigyelhető hajdani virágzásáról és jelentőségéről szándékozunk képet adni, akkor mintegy szimbólumot fedezhetünk fel abban a tényben, hogy Némethy Géza, azóta is legnagyobb latinistánk, az ország ezeréves fennállásának emlékeztetőre tartott ünnepségen *magyarul* szólt az ifjúsághoz.

Ahhoz képest, amit az intézet 1894/95. évi értesítőjének ünnepi mellékletében (a gimnázium bemutatása «Írásban és képben» — a közismert nagy vállalkozás címének mintájára), majd Perepatits István jubiláris iskolatörténetében (1908), végezetül a Benkő Barnabás szerkesztette «Centenáris emlékkönyvben» (1959) található az érdeklődő, voltaképpen nem sok újat ígérünk. Éppen csak *egy* szak változatos sorsának tükrében, egységben próbáljuk bemutatni azt, amit az eddigi feldolgozók szétaprózva, a hangsúlyt hol erre, hol arra vetve foglaltak össze.

Itt van mindjárt a gimnázium egyik legelső tanára, Bartl (nemsokára Bartal) Antal (1829 — 1909), aki — később mint «tanárképezdei igazgató», vagyis a gyakorló gimnázium igazgató-tanára — nemcsak alapos latin tankönyveivel, hanem tudományos munkásságával (pl. a magyarországi latinság mindmáig nélkülözhetetlen szótárával) is érdemeket szerzett, és tudományos igényű klasszika filológiáknak megalapozói közt szerepel. De mikor a pesti «k. k. Staatsgymnasium» alapításának vitatható politikai motívumairól beszélünk, ne feledkezzünk meg arról sem, amiről épp Bartal — akadémiai székfoglalójában: «A classica philológiának . . . művelése hazánkban» (Bp. 1974, 13. l.) — így írt: A nemzet . . . lenyűgözése után következő siralmas időkben . . . az író szárnya meg vala bénítva, a magyar nyelv üldözve, elnyomva. Az iskola falai közé is csak szerényen vonul vala vissza, hiszen ellene itt ünneplé diadalát; *de éppen ezen ellen vala az, mely utat mutat vala*, miképpen kell a nemzetnek haladni a tudomány ösvényén, különösen pedig a classica philologia ápolásában. Az ún. Thun-rendszer «jeles és előnyös oldalait» az első negyedszázad krónikása sem hallgatta el 1883-ban. Különben a Bach-korszaknak csak a bűneit és fonákságait volt szokás emlegetni, az «Organisations-Entwurf»-fal egyetemben, pedig a Thun-féle iskolareform nemcsak németesített, hanem — sokkal maradandóbb hatással — rendet is próbált teremteni a «Gesamtmonarchie» közoktatásának kusza szövevényében.

Ennek a közoktatási apparátusnak egyik irányítója volt nálunk az a Konrad Halder, akit Bécs 1852-ben a pesti egyetem klasszika-filológiai professzorává nevezett ki, és aki «k. k. Schulrat»-i minőségében korántsem csak a császári kitüntetést tűzte fel a Nagyszébenből ide helyezett első igazgató (Johann Sobola) mellére, hanem mint Friedrich W. Thiersch (a «*praeceptor Bavariae*») és az Aristotelés-kutató Leonhard Spengel tanítványa,

Ponori Thewrewk Emil kinevelésével tulajdonképpen az európai színvonalú hazai klasszika-filológiai kibontakozását is lehetővé tette. De tartsuk számon ez évek egyéb osztrák kapcsolatait is, mint például Edmund Hauler későbbi bécsi professzort, aki Pesten született 1859-ben, — apja, Johann Hauler, a még 1938-ban is kiadott latin nyelvkönyv szerzője, a budai cs. k. főgimnázium 1858. évi értesítőjében öröktette meg a nevét «*De fato, quale apud Homerum perhibetur*» c. értekezésével, — és akinek kissé talán viharos repatriálását (Solferino után), mint az «akkor Magyarországon is felébredt nemzeti sovinizmus következményét» az érdemes Edmund Hauler nekrológ-szerkesztője (H. Gerstinger) a *Bursians Jahresberichte* hasábjain (284. köt., 1 skk. l.) még 1943-ban is felróta.

A német gyakorlathoz való kapcsolódást jelzik a gimnázium évkönyveiben olvasható program-értekezések is, mint pl. rögtön az elsőben a Cilliből iderendelt Karl Ahné: «Über die Plinianische Stelle Hist. Nat. VII 60 von der ältesten Zeitrechnung der Römer», vagy a következőben a történelemtanár Ludwig Chevalier-é: «Die griechischen Söldnerheere und ihre Teilnahme an den grösseren Kriegen» (a kassai gimnázium korábbi értesítőjében megjelent tanulmány folytatása).

Az 1861 óta magyar tanítási nyelvű intézet «tanári személyzetének» élén Rómer Floriánt (Flórist) találjuk, akit tudományos érdemei hamarosan a pesti egyetem tanszékére emelnek. (Egy történelmi tárgyú pályatételének kidolgozásáért Hampel József, a későbbi régészprofesszor, két aranyat, Alexander Bernát dícséretet kap; az 1862-ben végző ifjak közt van Heinrich Gusztáv, Ponori Thewrewk Emillel együtt a Budapesti Philológiai Társaság megalapítója.) Bartalon kívül itt tanít ekkor Riedl Szende (R. Frigyes apja) és a középiskolai viszonylatban ugyancsak jónevű Veress Ignác, aki a kiegyezés táján Aristophanés Békáiról már természetesen magyarul értekezik. Majd rövidesen idekerül az általaiban csak magyar nyelvörként tisztelt Szarvas Gábor, aki szaktárgyain, a latinon és görögön kívül még a «műének» oktatását is ellátta. 1872-ben érettségizik a gimnáziumban Pecz Vilmos (1854—1923), az Ókori Lexikon későbbi tudós szerkesztője és a hazai újjörög tanulmányok lelkes propagálója, a jutalmazott tanulók közt pedig éveken át ott találjuk a mindvégig kitünő Szinnyi József, majd Fehérpataky László nevét. (A nagy nyelvész 1877-ben — mint latin-magyar szakos «póttanár» — gimnáziumunkban kezdte pályáját.)

«Lehanyatlásról» akkor sem beszélhetünk, amikor Bartal 1872-ben átmege a gyakorló gimnázium élére, hogy ott Kármán Mórral, Volf Györggyel, Marczali Henrikkel, Csengeri Jánossal és Gyomlay Gyulával együttműködésben megvalósítsa Trefort Ágoston elképzeléseit. Sorra kapcsolódik be az intézet munkájába Holub Mátyas, Loos József és a kiváltképpen érdemes Köpesdy Sándor, számos tanulmány és jó tankönyv szerzője («*o felices iuvenes, quibus a te, patre clementissimo voce institui contigerit!*») — olvassuk róla nyugalomba vonulásakor, 1911-ben), miközben Cherven Flóris («A praehistorikus idő» c. értekezésében (1875) az ovidiusi vaskorról szólván, de a poroszokra gondolván reménykedik, hogy «a művelődés haladásával (a vasnak) csak kulturai célokra való alkalmaztatása fog terjedni», mert «az esseni Krupp-acél s az Uchatius-féle bronz legfőképpen bizonyos megállapodást idézhet elő a humanizmus ügyében»). Hosszú élete során még ő maga is csalóddással tapasztalhatta humanista reményeinek szertefoszlását.

A klasszikus nyelvek tanítása abban az évben — 1879/80-ban — érte el a tetőpontját (latin: 7 — 6 — 5 — 6 — 6 — 5 — 5 óra; görög: 5 — 5 — 5 — 4 óra), amikor Ponori Thewrewk Emil «legtettségesebb, legszorgalmasabb és legtudósabb» tanítványa, Ábel Jenő (1858—1889) átvette Holub Mátyas örökét. A «Trója története» c. program-értekezéssel bemutatkozó fiatal tanár — Schliemann korszakos jelentőségű feltárásának éveiben járunk! — a tudomány művelésében már nem számított kezdőnek, hiszen pl. a Konstantinápolyból hazakerült Corvin-kódexek feldolgozását még egyetemi hallgató korában bízta rá az Akadémia. Iskolánkba olaszországi ösztöndíjas éve után helyezték: az itáliai könyvtárakban nemesak ismeretlen Janus Pannonius-kéziratokat fedeztet fel, hanem az akkori-ban virágzó «königsbergi iskola» (K. Lehrs) munkálataihoz, közelebből A. Ludwich epikus tanulmányaihoz kapcsolódva a későbbkori görög eposzköltészet kéziratanyagát is feldolgozta. 1880-ban egyetemi magántanárrá habilitálták; 1882-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja; 1883-ban rendkívüli tanár a budapesti egyetemen; rendes tanár 29 éves fejjel lett 1887-ben, hogy rövid két év múlva korai sírjába térjen. Az iskolai évkönyvek bibliográfiái adatai szemléletesen mutatják a fiatal tudós munkásságának elképesztő méreteit. A Berzsenyi Dániel-gimnázium mindenkor büszkén hivatkozhatik arra, hogy Ábel Jenő tehetségének kibontakozását nem gátolta, sőt itteni működésének néhány éve alatt is inkább elősegítette.

Új színt, eredetiséget hozott magával, pezségést idézett elő a klasszikus nyelvek oktatásában virtuóz Ciceronianusunk, Kassai Gusztáv (1843—1909). Kassáról, jó (premontréi) iskolából ment Bécsbe, hogy ottani mestereitől — H. Bonitztól és Johannes Vahlen-től — szerzett tudását majd nemzedékekre örökíthesse át, először Besztercebányán, 1881

től a Markó utcában, később a tanárképző intézetben. Értekezéseit legszívesebben latinul írta, de nem egyet publikált választékos attikai dialektusban is (mint pl. az 1892/94. évi értesítőben olvasható *Platónika zétémata-t*). Hyperurbanus latin ékesszólását a kisdíákok szent csodálkozással hallgathatták, tanárjelöltjei rengeteget tanultak tőle, de mulattak is a *Fliegende Blätter* hasábjaira kívánczoló professzori megjelenésén. Máthé György latin búcsúztatója (az 1910. évi értesítőben) szeretettel bár, de inkább csak anekdotikus vonásait örökítette meg. Munkásságáról tudományos igényű méltatás azóta sem látott napvilágot, és mivel a mai legidősebb filológus-nemzedék is csak közvetve — hajdani tanárainak visszaemlékezéseiből — tud róla, tudománytörténetünknek ez a desideratuma is alkalmazni megvalósíthatlan marad.

Közben néhány éven át a Markó utcai gimnáziumban tanított (Kemenes-) Kempf József, Homéros fordítója, számos nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmány szerzője (1854—1922). «Lykurgos szónok élete» c. dolgozata az iskola 1886. évi értesítőjében jelent meg. A régi tankönyvek és klasszikus fordítások ismerői számon tartják a *di minorum gentium* — a megüresedett «philologiai állomásokra» kinevezett Straub József, Dávid István és Pozder Károly — nevét is.

Kempf József 1888-ban a VII. ker. gimnáziumba ment át; helyét a lipcei és berlini egyetemről tudománnyal megrakodva visszatérő Thewrewk- és Ábel-tanítvány Némethy Géza «helyettes tanár, a Magyar Tudományos Akadémia classica-philologiai bizottságának segédtagja» (1865—1937) vette át. Tudományos jelentőségét itt szükségtelen részleteznünk. Huszti József — a budapesti egyetem latin tanszékén Némethy követője — megemlékezésében (EPHK 1940) azt írta elődjének tanári pályafutásáról, hogy gimnáziumi állásában «mindenesetre kissé hosszút ideig» (1902-ig, az Eötvös Collegiumba történt kinevezéséig) maradt. Nehéz volna megmondani, hogy ez kire nézve volt előnyös vagy hátrányos. Huszti a virágjában levő Némethyről állapította meg, hogy «tudós és csak tudós volt», aki «pedagógiai babérokra még egyetemi tanári munkája kapcsán sem törekedett». Alapelveinek gyakorlati megvalósítását — működésének utolsó évében — még mi is tapasztaltuk: a javát nem kell, a többit pedig nem lehet nevelni, *ergo* . . . Az 1902—1903. évi értesítő szerkesztője a «tanítványait szerető, jó tanártól, kiváló szakerőtől, kedves kollégától» búcsúzott és megállapította, hogy «újabb alkalmaztatása nagy nyereség a magyar classica-philologiai irodalomra és a jövő nemzedék classica-philologiai tanáira». Annyi bizonyos, hogy Némethy Géza munkásságának derekas része azokra az évekre esett, amikor a gimnáziumban főképp természettudományokat és a latin és görögöt, kezdetben magyart, sőt szépírást, néha az 1890: XXX. törvényekkel bevezetett görög-pótló keretein belül irodalmat, filozófiát tanított. Amilyen termékeny életének ebben a szakaszában volt, ideje sem igen lehetett a készülésre, pedagógiai hajlandóságát pedig ismerjük. (Pedig felkészültsége e téren is megvolt: az 1890/91. évi értesítőben közzét tanulmánya — «Cicero *De finibus* c. munkája az iskolában» — szakmódszertani szempontból is figyelemreméltó teljesítmény.) Érthető, hogy Eötvös-collegiumi vezető tanárságát megváltásnak érezte, és erre az elittel eltöltött sinecurára később — kolozsvári, majd budapesti professzorságának éveiben — is meghatva emlékezett vissza. A késői krónikás Némethy Géza Markó-utcai éveinek óriási pozitívumát abban látja, hogy az európai látóköri fiatal tudós megfelelő, megértő közegre talált, amelyben tehetségét szabadon fejthette ki, és feltehető nagyvonalúsága ellenére mind az ifjúságra, mind tanártársaira biztosan erjesztőleg, mozgósítólag hatott.

Ne feledkezzünk meg közben a gimnáziumból kikerülő tanítványokról sem: 1899-ben végzett például — kitűnő eredménnyel — Hekler Antal, a következő évben pedig Kallós Ede és Szemere Samu. A tanári utánpótlás színvonalra sem csökken: Horváth Cyrill itt is működött; Roseth Arnold szintén erőssége volt iskolánknak csak úgy, mint szaktudományunknak, és tartuk számon a Markó-utca latinistái közt Gaal Mózeset, Sajó Sándort, Szentpétery Imrét, sőt — későbből — Komlós Aladárt is. Lichtenegger Józsefnek a homérosi hasonlatokról szóló tanulmánya a *Philologische Wochenschrift* nemzetközi rangú hasábjain jelent meg; utóda, Szilágyi Sándor, egyebek közt mint Priskos rhétor fordítója (és a gimnázium 1919. évi igazgatója) szerzett magának nevet. A Némethy Géza utódeként Lugosról felhelyezett Máthé György kiváló latin stilizista és derék tankönyvszerző volt: görög lírai anthológiáját még e sorok írója is használta gimnázista korában.

A «klasszikus» névsornak még mindig nincs vége. A Markó-utcában tanított latint és görögöt Márffy Oszkár is, amíg (1930-ban) Olaszországba nem tette át működése színhelyét; átmenetileg iskolánk hírnevét öregbítette Cserép József, egyebek közt Sallustius érdemes kutatója és tolmácsolója; nemzedékeket nevelt a klasszikus világ — és egyáltalán az emberi értékek — szeretetére a tudását nem látványos produkciókra, csak éppen emberformálásra használó Ambrózy Pál (*cui successisse mihi indigno olim contigit*); és ugyancsak a Bercsenyi-gimnázium szolid erői közé tartozott a klasszikus-filológusból Olympia-szakértővé híresedett, kedves emlékü Mező Ferenc.

De közben változtak az idők, változtak a célok és lehetőségek. Az 1923/24-es évkönyv tanári jegyzékében — a Markó-utcában! — megjelennek a katonai rangok és a prédikátumok, jelezvén társadalmi «fejlődésünk» torz visszakanyarodását. 1924/25-ben megszűnik a görögpótló, és az iskola átmenetileg «tisztá klasszikus gimnáziummá» alakul, hogy 1927/28-tól fokozatosan «olaszos» reálgimnáziummá változzék. «Nehezen váltunk meg a klasszikus műveltség elmélyítésének leghatalmasabb tényezőjétől» — olvassuk a görög nyelv igazgatói elparentálásában (1928). Ez azonban nem jelentette — a hagyományok erejénél fogva, a Markó-utcai légkörben nem jelenthette — a humanus eszmények elcsökevényesedését. Ezt köszönjük nemcsak az emberségükkel példát adó latin tanároknak, — Benkő Barnabásnak, Horváth Antalnak, Szentgyörgyi Lászlónak, Törös Bélának, — hanem például örökifjú bátyánk, Vajthó László szent lángolásának is.

Hiányos volna felsorolásunk, ha végül nem tisztelegnénk Marót Károly emléke előtt, aki roppant tudásának kincseit hosszú éveken át itt osztogatta, «nem középiskolás fokon» nevelvén az igényesebbeket a szépre, jóra, igazra. És zárjuk szemlénket az olasz nyelv és kultúra szerelmesével, az eredetileg latin-görög szakos Kardos Tiborral, aki a Horatius-bimillennium évében «Horatius Kemenesalján» c. esszéjével szívhezszólóan rötta le tudós kegyeletének adóját iskolánk névadójának pannon latinsága előtt. Folyosói peripatetizálásaink, kölesönös óralátogatásaink nem a meddő tudóskodás vagy a hivatalból előírt módszeres nevelői eljárás, hanem a görög csodálkozás és a humanista öröm jegyében folydogáltak. Ő örült a Vergiliusban meglátott szépségeknek, a Vergiliusnál megrekedt latinista örült a mediterrán világ újabbkori — egészségesen pogány — életmegnyilvánulásainak: felejthetetlen «tantervi koncentráció»! Közben pedig talán a *még újabbak* sem jártak rosszul.

Nincs szükség szónokias befejezésre vagy tanáros summázásra. Szemlénkkel nem azt akartuk bizonyítani, hogy az egykori V. ker. Markó-utcai gimnázium volt a hazai tudományosság központja és kútfeje, vagy hogy a görög és a latin körül forgott a világ. Annyit azonban talán sikerült érzékeltetnünk, hogy e gimnázium falai közt válogatott gárda dolgozott, ki-ki tehetsége szerint, és természetes, hogy a becsületes tanítói igyekezet a tanítványok nemzedékeinek felkészítésében bőségesen meghozta gyümölcsét. Ugyanakkor elgondolkodhatunk *egyetlen* középiskola kádereinek mennyiségén és minőségén. Korunk és társadalmi rendünk köztudomásúlag megköveteli az erők összpontosítását, a tudományos munkák tervezését, kutatóintézetek szervezését, és ennek eredményeit egész társadalmunk élvezi. A Markó-utcai gimnázium múltjának történetét — egy szak keresztmetszetében — felidézve mégis megkockáztatjuk a kérdést: helytelen volna-e a jó példa lehetőség szerinti megszívlelése a *ma* középiskolájában?